

КУЛЬТ АПОЛЛОНА В ХЕРСОНЕСІ ТАВРІЙСЬКОМУ

Про наявність культу Аполлона в Херсонесі відомо давно, проте через обмеженість джерел — у самих загальних рисах. У статті вперше робиться спроба розглянути роль культу Аполлона в релігії херсонеситів протягом усієї його античної історії. Відомий тут з часів заснування українського полісу, він з самого початку відіграє другорядну роль у херсонеському пантеоні. Ставлення до культу Аполлона змінюється в елліністичну добу і десь близько другої половини II ст. до н. е. він стає, очевидно державним, хоча й поступається Діві і Гераклу — головним полісним захисникам і покровителям. Цьому сприяли в першу чергу його сотеричні функції.

У статті вперше робиться спроба визначити епіклеси Аполлона, з якими він відомий в Херсонесі в елліністичну добу, а також наводяться його зображення в місцевій короластії й на деяких випусках херсонеських монет кінця II ст. до н. е. і кінця I ст. н. е. Роль його культу в Херсонесі змінюється з II ст., коли він стає поодиноким явищем.

A. V. Shevchenko

THE CULT OF APOLLO IN THE TAURIC CHERSONESE

The cult of Apollo in the Doric Chersonese was known long ago, but rather schematically because of scanty sources. The first attempt is made in this paper to analyze the role of Apollo's cult in the religion of Chersonesites in the course of its antique history. Apollo's cult was known in that region from the time of foundation of the Doric polis. At first it played a secondary part in the Chersonese pantheon. In the Hellenistic epoch the relation to Apollo's cult changes and somewhere by the second half of the 2nd cent. B. C. it becomes, apparently, the state cult, though yielding in significance to cults of Virgo and Heracles who were main patrons of the polis.

The author has made an attempt to determine epicleses of Apollo known in the Chersonese in the Hellenistic epoch. Images of Apollo in the local bark plastics and on certain Chersonese coins of the late 2nd cent. B. C. and late 1st cent. A. D. are presented and described. Significance of this cult changes in the Chersonese beginning from the 2nd cent. when it became the private cult.

Одержано 26.03.96.

НОВІ ДАНІ ПРО СІЛЬСЬКУ ОКРУГУ АНТИЧНОЇ ФЕОДОСІЇ

О. В. Гаврилов

У публікації вводяться до наукового обігу нові дані про сільську округу античної Феодосії, причини виникнення поселень, їх структуру, етнічний склад тощо.

Антична Феодосія та її сільська округа до теперішнього часу лишаються найменш вивченими порівняно з іншими античними містами та державами Північного Причорномор'я. Тим часом, цей поліс відіграв важливу роль в економічному і політичному житті Боспора та інших античних держав. Заснований вихідцями з Мілета у другій половині VI ст. до н. е.¹ на березі великої морської затоки при підніжжі гірського хребта Тепе (Тете) Оба поруч з родючими землями, він почав жити та розвиватися за тими ж законами, що й

© О. В. ГАВРИЛОВ, 1998

інші давньогрецькі колонії: зав'язував стосунки і вів торгівлю з містами Середземномор'я та місцевим населенням, створював свою економічну базу. Колонізаційний процес того часу мав переважно аграрний характер², що визначило як соціальний склад переселенців, так і основний вид їх економічної діяльності, якою було сільське господарство з переважанням хліборобства. Заснування апойкій супроводжувалося широким освоєнням близьких територій. Оскільки Феодосія не була винятком у загальному потоці завершального етапу давньогрецької колонізації та основу її економіки становило сільське господарство, то організація хори і освоєння сільської округи було першочерговим завданням переселенців.

Писемні джерела засвідчують, що у IV ст. до н. е. Боспор постачав значну кількість пшениці до Афін та інших міст античного світу³. Велику роль у цьому відіграла Феодосія та її новий порт, реконструйований царем Боспора Левконом I. Лише за період його правління з Феодосійського порту було вивезено 86000 т пшениці, тобто 2106 т щорічно⁴. Під такий обсяг товарного зерна повинна була засіватись певна площа. Якщо припустити, що середня врожайність у IV ст. до н. е. становила 8 ц з га⁵, то тільки під вивізний хліб необхідно було засіяти 2630 га, а ще треба було засіяти площі для власного споживання і наступної сівки, то ця площа зростає до 3500 га⁶. Навіть такі приблизні розрахунки свідчать, що в околиці Феодосії повинні були існувати сільські поселення, населення яких цей хліб вирощувало.

Страбон відзначає, що поруч з Феодосією знаходилась родюча рівнина⁷. Місцерозташування поліса було таке, що гори, які підходили до нього з південного заходу та заходу, не давали можливості розвивати зернове виробництво. А чорноземи на північний захід та північ від міста були більш придатними для цього. Вони і привернули увагу переселенців.

Ще у 30—50-ті рр. цього сторіччя археологічними розвідками поблизу Феодосії було зафіксовано пам'ятки античного часу⁸. Цілеспрямовані пошуки та вивчення сільських поселень на Європейській частині Боспора відкрила на початку 50-х рр. І. Т. Круглікова. Вони охопили Керченський півострів та місцевості поруч з Феодосією та Старим Кримом. Розвідки тут проводив постійний співробітник Східно-Кримського загону Причорноморської експедиції Інституту археології АН СРСР В. В. Веселов, результати яких він фіксував у польових щоденниках⁹. Згідно щоденникових записів у районі Феодосії ним було виявлено 16 поселень елліністичного та римського часу, а також пункти незначних скупчень античної амфорної кераміки, які увійшли до загального списку античних поселень Європейського Боспора¹⁰. Окрім цього, в результаті розвідок, проведених у 1956 р. в місцевості на північ від Старого Криму, він знайшов ще п'ять таких поселень, а не 13, як вказує І. Т. Круглікова¹¹.

У наступні роки, як у близькій, так і далекій околиці Феодосії розвідками різних авторів було виявлено ще 23 поселення, 2 пастухові стоянки, 1 городище¹². Таким чином, у регіоні, обмеженому зі сходу Акмонайським перешийком, з заходу — р. Індол, на півдні — відрогами Кримських гір, на півночі — солоним озером Сиваш на цей час виявлено 44 поселення, 2 пастухові стоянки, 2 городища початку V — II ст. до н. е. (рис. 1).

Вибір просторових меж регіону обумовлено тим, що поселення, які знаходяться на захід від Акмонайського перешийку територіально, а в минулому і економічно прагнули до Феодосії. Визначення західним кордоном регіону маленької річки Індол зумовлено тим, що основна кількість поселень у західному, північно-західному напрямках від Феодосії зосереджена у кордонах, обмежених цією водною артерією. Далі на захід від цієї річки поселення античного часу ще не обстежені, хоча згадки про них¹³, а також знахідки боспорських монет IV—III ст. до н. е.¹⁴ свідчать, що ці землі були також заселені еллінізованим варварським населенням, поселення яких розташовувались поблизу р. Східний Булганак, Кучук, Біюк Каркасу, Салгир і входили до сфери економічних інтересів Боспора¹⁵. На півдні відроги Кримських гір Тепе (Тете) Оба та Узун Сирт (гора Клементьєва) були південним кордоном регіону, тому що вони, по-перше, відокремлюють рівнину його частину, найбільш зручну для хліборобства, від гірської; по-друге, були природним кор-

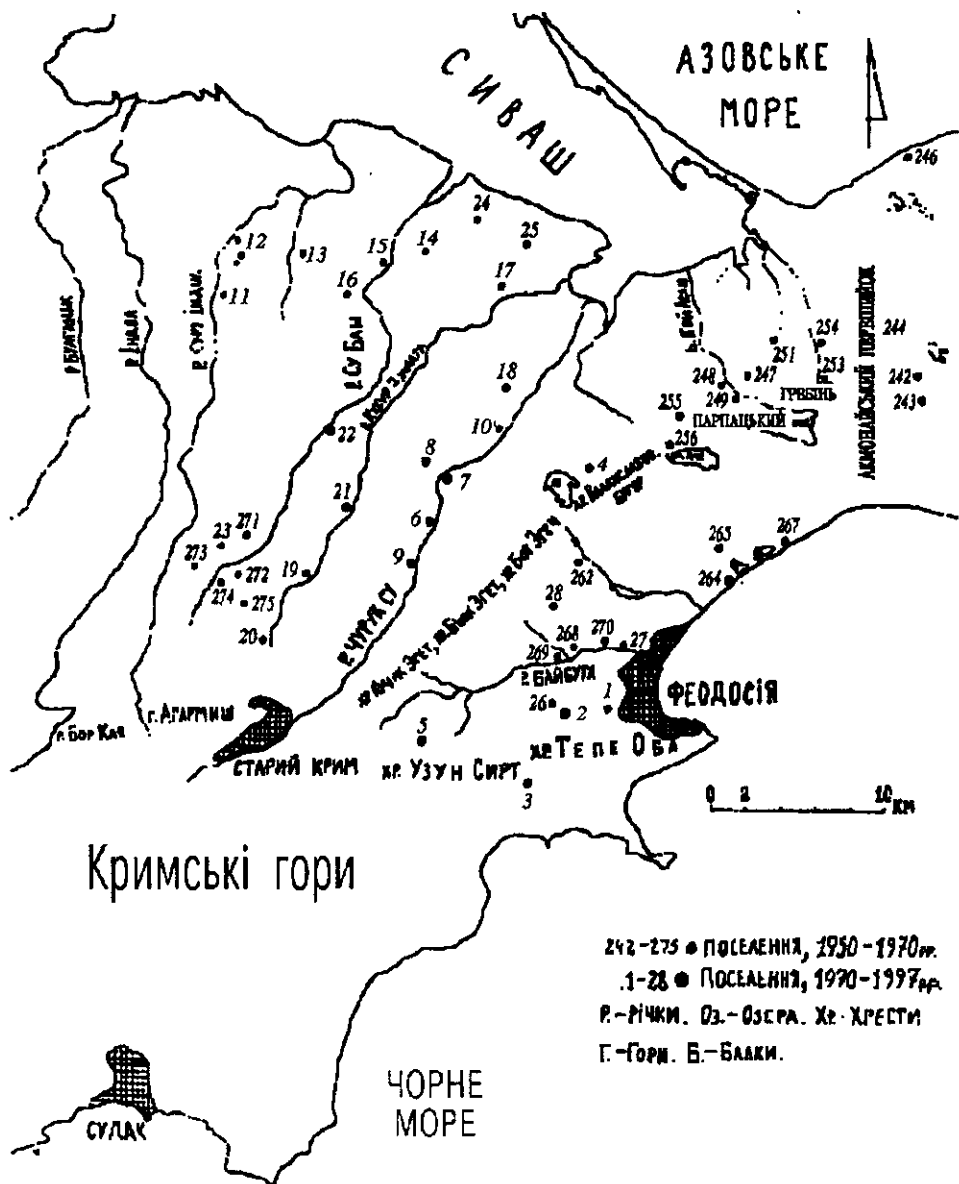

Рис. 1. Схема-план місцезросташування пам'яток античного часу у регіоні поблизу Феодосії, виявлених у 1950—1970 рр. В. В. Веселовим та 1970—1997 рр. різними авторами.

доном поміж гірськими племенами таврів і осілим хліборобським населенням рівнини.

На півночі природним кордоном регіону є солоне озеро Сиваш, яке в античний час не існувало, тут була низовина та мілководна затока Меотиди¹⁶. Часті знахідки фрагментів амфор IV—III ст. до н. е. біля берегового краю, а також відкриття пастухових стоянок цього ж часу поблизу Сиваша¹⁷, свідчать, що цей кордон проходив дещо далі на північ. Таким чином, цей регіон займає досить велику територію, яка знаходиться на захід від Акмонайського перешийку і включає західну частину Ленінського району, адміністративну зону Феодосії, Кировський район та східну частину Радянського району сучасного адміністративного поділу автономної Республіки Крим.

Рельєф регіону у північній частині складається з Присиваської низовини, яка на півдні переходить у підвищену хвилеподібну рівнину¹⁸. У південно-

західній частині цієї рівнини понад усім регіоном на 500—600 м піднімається гора Агармиш.

Великі підвищення: Кучюк Егет (150 м), Біюк Егет (140 м), Бот Егеч (114 м), Владиславівський Бугор (90 м) пасмом простяглися від м. Старий Крим до с. Владиславівка, поступово переходячи у Парпацький гребінь, який поділяв Акмонайський перешийок майже на дві рівних частини — південну та північну.

Місцевість, що прилягає до Феодосії з заходу — північного сходу — дрібноскладчаста, горбиста, розчленована балками рівнина. З південного заходу до міста підступають відроги Кримських гір у вигляді великого хребта Тепе Оба (289 м), який простягнувся на південний захід майже на 10 км і переходить у не менш довгий хребет Узун Сирт (гори Клементьєва) (336 м). Він майже досягає Старого Криму, де перетинається долиною р. Чурук Су, на лівому березі якої починається гірський масив Агармиш.

З півдня на північ регіон перетинають річкові долини і балки, впадаючи у Сиваш. Це обводнена балка Кой Асан, маленькі річки Чурук Су, Кхоур Джилга, Су Баш, Куру Індол, Індол¹⁹. У передгір'ях, особливо біля г. Агармиш, знаходиться багато джерел, які підживлюють основні русла річок та балок. У річки також впадають з маленьких балок невеличкі джерельця, а також паводкові води. У місцевості, прилеглій до Феодосії гідрографічна мережа має стік у Феодосійську затоку. Тут найбільша водна артерія — р. Байбуга. На рівнинних ділянках ґрунтові води залягають на глибині 3—8 м, а в лощинах та річкових долинах 1—3 м від поверхні. Проте зволоження регіону відбувається головним чином за рахунок атмосферних опадів. У напрямку з півночі на південь чи від Сиваша до гір сухий степ змінюється на типовий, який у передгірській зоні стає луговим²⁰.

До регіону входять: Південно-Присиваський, Центрально-Степовий, Передгірсько-Степовий агроґрунтові райони. Ґрунтоутворюючі породи тут надто різноманітні: найбільш поширені третинні засолені глини сірого та бурого кольорів, у південній частині регіону вони стають лесовидними глинами, а в лощинах та степових балках — це давній делювій, який складається з пухких, перевідкладених водою продуктів вивітрювання різних порід. Ґрунтовий покрив Південно-Присиваського агроґрунтового району складається з темно-каштанових солонцюватих чорноземів, які у смугі переходу Південно-Присиваської низовини у Центрально-степову хвилеподібну рівнину трансформуються у каштанові, слабосолонцюваті чорноземи. Ближче до гір, у межах високого передгірського степу ґрунти складаються з міцелярно-карбонатних південних чорноземів²¹. Такі ж чорноземи знаходяться на пласких міжбалкових вододільних просторах, вони найбільш придатні до хліборобства.

За нашого часу майже увесь регіон розорано під зернові та технічні культури, сади та виноградники. Збережені цілісні ділянки, як у Присиваші, так і передгір'ї, використовуються під пасовиська, тому їх початкова флора майже зникла, її склад частково зберігся на окремих невеликих ділянках, які залишились на схилах балок, стрімких пагорбів і виходах вапняків²². Рослинність представлена кострами, ковилою Лесинга, типчаком, мятликом луговичним, житняком гребеневидним. З бур'янистих рослин поширені: молочай, свиной, верблюдка, пирей, в'юнок польовий. Таким чином, природні умови регіону цілком сприяли заняттю хліборобством, тим більше, що місцева населення було знайоме з зерновими сільськогосподарськими культурами та практикувало їх вирощування вже у II — початку I тис. до н. е.²³. Ці та інші умови були позитивно оцінені мілетськими колоністами при заснуванні апокії Феодосії.

Частина поселень античного часу виникла на місцях, де мешкало населення більш раннього часу чи поблизу від таких місць. На деяких поселеннях регіону (Горіхівка-1, Кринички, Новопокровка) є знахідки фрагментів ліпних горщиків з наліпними валиками і косими насічками по вінцях, а також уламки кам'яних сокир, молотків, булав, знарядь праці з кременю (скребачки, вкладні для серпів, наконечники та ін.). Вони свідчать про проживання в цих місцях населення часу пізньої бронзи — раннього заліза. Однак, шур-

фами і розкопками культурного шару та об'єктів, що належать до цього часу, не виявлено. До того ж, неподалік від ряду античних поселень виявлено пам'ятки вищевказаного періоду з аналогічними матеріалами. Наприклад: Горіхівка-1 і стоянка часу пізньої бронзи Горіхівка-2; Шубине-1 та Шубине-4, Шубине-3 та Мучне; Тамбовка-VI і Тамбовка-I, III. Все це свідчить, що автохтонне населення регіону, яке мешкало тут ще за часів пізньої бронзи, співвідноситься з археологічною білозерською культурою. Воно було субстратом, на якому сформувалась кизил-кобинська і таврська культури Криму²⁴.

Це населення вело комплексне господарство: займалось напівкочовим скотарством та примітивним землеробством. Внаслідок такої діяльності, воно освоїло родючі землі рівнинного Криму, особливо поблизу степових річок та дощин, поряд з джерелами прісної води, де часто і виявляються їх пам'ятки²⁵. Такі види господарської діяльності сприяли частій зміні місць проживання з причин виснаження земель та пасовиськ²⁶. Імовірно, це позначилось на розмірах культурного шару, який внаслідок цього не міг бути досить великим, що й спостерігається на пам'ятках регіону. Необхідно відзначити, що знахідки слідів різних епох та культур в одному місці характерні для степової та передгірської зон цього регіону Криму. Головним чином, це було зумовлено наявністю джерел прісної води у місцях, обраних людиною для проживання. Цей фактор внаслідок фізико-географічних і кліматичних умов регіону у всі часи був головним.

На рубежі залізного та бронзового віку в Криму пам'ятки білозерського часу змінюються кизил-кобинськими у передгір'ях та горах і кімерійськими у степовій частині півострову. Розвиток кизил-кобинської культури супроводжувався втратою одних і появою інших елементів, зокрема, набуває великого поширення врізний геометричний орнамент, який є визначальним атрибутом цієї культури. Хоча нові археологічні матеріали показують, що традиція орнаментативної кераміки наліпним валиком існувала у таврів до самого пізнього часу²⁷. Особливість географічного положення Кримського півострова, очевидно, сприяла тривалішому збереженню місцевим населенням деяких рис матеріальної культури попереднього етапу²⁸. Знахідки на поселеннях регіону як ліпних посудин з наліпами та валиками, так і з геометричним утятим орнаментом, дозволяють віднести їх до різних етапів розвитку одного і того ж етносу. До раннього етапу належить кераміка з наліпними валиками й косими плічками по вінцях (IX—VIII ст. до н. е.), а до середнього (кінець VI—IV ст. до н. е.) — чорнолощена з утятим геометричним орнаментом. Отже, споріднення кизил-кобинської і таврської культур, що так часто відзначається у науковій літературі, було обумовлене всім ходом історичного розвитку Північного Причорномор'я, зокрема і Криму.

Наприкінці білозерського етапу (IX в. до н. е.) починається запустіння Кримського степу, яке триває майже до кінця VII ст. до н. е. Цей період пов'язується з кочовою кімерійською культурою, носії якої на мали тут довготривалих пунктів проживання. Лише в третій чверті VII ст. до н. е. у Східному Криму вперше з'являються скіфи²⁹. З цього часу починаються їх контакти з таврами, що знайшло відображення в керамічному комплексі поселення регіону, де поряд з таврською керамікою знаходяться горщики, орнаментовані пальцево-нігтьовими вдавненнями. Кераміка з такою орнаментативністю належить скіфам і поширилась у Північному Причорномор'ї з кінця V ст. до н. е.

Іншими словами, у період між IX та VII ст. до н. е. осіле населення у рівнинній частині регіону було відсутнє. Якщо б у цей період життя та спадкоємність культур на пам'ятках білозерської культури тривали, то на них спостерігався б потужніший культурний шар, чого в жодному випадку не зафіксовано. Формування кизил-кобинської культури та її трансформація в таврську відбувалась вже у гірській зоні півострова, звідки цей стнос повернувся на колишні місця мешкання предків, але в іншій історичній ситуації. Виходячи з наявних археологічних матеріалів можна сказати, що процес осідання таврського та скіфського етносів на античних пам'ятках регіону відбувався одночасно у V ст. до н. е. Так, на мій погляд, можна пояснити на-

явність на античних поселеннях регіону різних видів ліпної кераміки і пов'язати цей факт з конкретними етнокультурними процесами.

Таким чином, керамічний комплекс відбиває мешкання на поселеннях регіону як автохтонного таврського населення, так і скіфського етносу. Причому, таврської кераміки більше на передгірських поселеннях, а скіфської — на степових, віддалених від гір та моря. Подібна картина спостерігається у керамічному комплексі міст та поселень Європейського Боспора³⁰, Керкінітиди³¹ та й самої Феодосії³².

Майже одночасно зі скіфами у регіоні з'являється постійне грецьке населення. При заснуванні Феодосії та освоєнні регіону греки зіткнулися тут з таврами-аборигенами та скіфами. Обидва ці етноси стали осідали на землю після появи у регіоні греків, хоча це було лише однією з причин, що вплинула на цей процес. Судячи за наявними матеріалами, заснування поселень відбувалось за участю греків, які мешкали на них поряд з аборигенами. На користь таких припущень свідчать знахідки ранніх теракот Кори Персефони, графіті на чернолаковому посуді, існування визначеного виду житлобудівництва з використанням каменя, цегли-сирця³³, вирощування певних видів зернових культур, які вимагали особливих агротехнічних знань і навичок для їх виробництва³⁴. Можливо, саме грецька частина населення була організатором товарного виробництва м'яких голозерних видів пшениць, а місцеве населення відіграло допоміжну роль у цьому процесі. Протягом VI—IV ст. до н. е. автохтонне населення зазнавало впливу грецької культури і на початку III ст. до н. е. було більш еллінізовано. Вирішальну роль при цьому могли відігравати родинні зв'язки греків з місцевим населенням, які сформувались за часів освоєння сільської округи. Поліетнічний склад населення регіону виключав конфліктні ситуації та сприяв процесу мирного зживання грецьких переселенців з місцевим населенням. Також, очевидно, відбувся іонійський тип колонізації, спрямований, на відміну від дорійського, на мирне впровадження в місцеве стічне середовище і вирішення поточних проблем дипломатичними засобами. Таким чином, населення регіону, як і його культура, були греко-варварськими.

На початковому етапі існування Феодосія, звичайно, повинна була мати хору, яка, ймовірно, була невеликою — в радіусі декількох кілометрів від міста. Зважаючи на особливе місцерозташування поліса, де, підступаючи з південного заходу, відроги Кримських гір не давали розвивати орне хліборобство, можна припустити, що для цього виду господарства використовували ближчі до міста землі, розташовані на північний захід — північний схід від сучасної «Карантинної гірки», де знаходилось античне місто. Ця територія має відносно спокійний рельєф і зараз зайнята сучасними міськими спорудами. Знайти тут сільські, замські садиби та наділи раннього періоду надзвичайно важко. Можливо, їх залишки будуть колись виявлені при будівельних роботах, що дозволять докладніше вивчити цей період життя Феодосії. Хоча таких садиб могло і не бути, тому що незначна віддаленість наділів від міста дозволяла власникам обробляти їх протягом світового дня, а на ніч повертатися під захист міських стін. Наприклад, таку ситуацію простежено на хорі Калос Лімена³⁵.

Хронологія античних поселень регіону ґрунтується на аналізі амфорної та чернолакової кераміки, найдавніші екземпляри якої належать до початку V ст. до н. е. При цьому ширші можливості для раннього датування дає амфорний матеріал, головним чином іонійських центрів виробництва, оскільки його хронологічна та синхронна шкала розроблена найбільш детально³⁶.

На підставі даних археологічних розвідок та розкопок динаміка виникнення та розвитку сільської округи Феодосії на сьогоднішній день є такою: частина поселень регіону виникла на початку V ст. до н. е. та до боспоро-феодосійської війни разом з ближньою хорою складала сільськогосподарську базу незалежної Феодосії. Аналіз керамічного матеріалу (амфорної тари, чернолакового посуду) з поселень регіону показує, що невелика її кількість потрапляє сюди вже на початку V ст. до н. е., але інтенсивніше вивезення починається з другої чверті V ст. до н. е.

Найбільш ранню амфорну кераміку відзначено на восьми поселеннях регіону: Новопокровка; Журавки-1, 2; Айвазовське, Кринички, Партизани-1; Синицине-1; Їллічеве-2. Це фрагменти амфор пізньоопухлогорлих та прямогорлих типів Хіуса; невідомих центрів на складнопрофільованому піддоні; еолійських центрів; з роздутим горлом (за визначенням Е. Б. Зеест); округи Фасоса (типи «Патрей» і Q12-з за визначенням А. П. Абрамова) ранні фасоські амфори, амфори Менди (табл. 1).

Датування деяких ранніх амфор належить до початку V ст. до н. е., але ж більшість датується першою—другою чвертями V ст. до н. е.

Всі ранні поселення розташовуються більш-менш компактними групами, що, імовірно, було пов'язано з наявністю джерел прісної води та придатних для хліборобства ґрунтів. Наприклад, велика кількість джерел біля північних схилів гірського масиву Агармиш та наявність міцелярно-карбонатних чорноземів, найбільш сприятливих для хліборобства, вплинуло на компактність заселення цієї місцевості в античний час. Це добре спостерігається на прикладі групи поселень в околиці сучасного с. Привітне Кіровського р-ну, де на порівняно невеликій території знаходиться сім поселень: Айвазовське, Привітне-1, Гоголівка (увійшла до складу Привітного), Абрикосівка, Кринички, колишні Романівка, Донське. Відстань між цими античними поселеннями — 1—5 км.

Така ж відносно компактна група поселень знаходиться поблизу сучасного с. Журавки: це — Журавки-1, 2; Новопокровка-1, 2; Маківка. Відстань між ними складає 1,5—4 км. Поселення Журавки-1 і Новопокровка-1, 2 розташовані неподалік від руслу р. Чурук Су та Кхоур Джилга, Журавки-2 і Маківка — безпосередньо біля р. Чурук Су.

В околицях Феодосії поблизу сучасного с. Ближнє Бойове відомо чотири поселення, розташованих на лівому відносно високому березі р. Байбуги, відстань поміж ними складає 1—1,3 км. Їх топографія та площа майже однакові, на північ від них знаходиться масив добрих міцелярно-карбонатних чорноземів. За 2,1 км на південь від вищевказаних поселень поряд з діючим джерелом знаходиться поселення Насипне. На полі, поруч з ним, простежуються ледь примітні ланцюжки бутового вапняку, що простяглися з півдня на північ. Можливо, це сліди давнього розмежування.

Друга частина поселень: Горіхівка-1, Шубино-2, Софіївка, Мучне, Партизани-2, Бабенково, Красновка, Насипне, Ближнє Бойове IV, V, Південне (Підгірне), Тепе Оба, Привітне-1, а також поселення № 247, 248, 251, 253, 254, 256, 259, 262, 264, 266, 268—275, виявлені В. В. Веселовим³⁷, виникли з IV ст. до н. е., ймовірно, після захоплення Феодосії Боспором. Це був час найвищого розквіту сільських округ античних держав Північного Причорномор'я.

Звертає на себе увагу, що поблизу від ряду античних поселень знаходяться досить великі кургани висотою 2—5 м. Наскільки вони пов'язані з поселеннями — можуть з'ясувати тільки археологічні розкопки. Взагалі, треба відзначити, що кургани значних розмірів, як групами, так і поодинокі, знаходяться за 13 км на північний захід — північ від Феодосії на підвищеннях: Кучук та Біюк Егеч, Бот Егеч, Владиславовський Бугор, Парнацький гребінь і далі за ними. Якщо наступні дослідження підтвердять їх належність до скіфського етносу, то це посереднім чином може вказувати на кордони полісних володінь і власне скіфських земель.

Припинення життя на більшості найвіддаленіших від Феодосії поселень сталося у першій чверті III ст. до н. е. Про це свідчить амфорний матеріал з більшості поселень, імпорту якого припинився в цей час. Зокрема, розкопки поселення Новопокровка підтвердили цю дату³⁸. До того ж, остання писемна згадка про вивезення зерна з Боспору міститься у Афіньському декреті на честь Спартока III, що датується 286/285 р. до н. е. Розкопки також показали, що поселення були покинуті без поспіху. Зникнення поселень пов'язано з воєнно-політичним конфліктом поміж скіфами і грецькими державами на території Криму, що розпочався наприкінці IV — початку III ст. до н. е.³⁹. Імовірно, у цей же час почався тиск сармат, який змінив демографічне, воєнно-політичне та економічне становище у Північному Причорномор'ї⁴⁰.

Таблиця 1. Процентне співвідношення надходження амфорного імпорту на античне поселення «Новопокровка» у с. Новопокровка Кіровського району АР Крим за матеріалами розкопок 1994—1996 рр.

№ п/п	Центр виробництва	Проміжні частини	Перша четверть V ст. до н. е.	Друга четверть — кінець V ст. до н. е.	Перша половина IV ст. до н. е.	Друга половина IV — початок III ст. до н. е.	Всього за весь період
1	Лесбос	в н	$\frac{1}{1}$ 2,0%				$\frac{1}{1}$ 0,03%
2	Амфори типу Q 12:3	в н	$\frac{2}{2}$ 4,0%				$\frac{2}{2}$ 0,07%
3	Еолійський центр	в н	$\frac{2}{3}$ 10,0%	$\frac{2}{2}$ 0,9%			$\frac{4}{5}$ 0,3%
4	Амфори на складнопрофільованому кільцевому піддоні	в н	$\frac{2}{2}$ 4,0%	$\frac{54}{8}$ 14,6%			$\frac{56}{3}$ 2,5%
5	Менда	в н	$\frac{5}{5}$ 10,0%	$\frac{42}{53}$ 22,1%	$\frac{13}{10}$ 1,4%		$\frac{60}{63}$ 4,6%
6	Хіос	в н	$\frac{22}{13}$ 70,0%	$\frac{147}{44}$ 44,7%	$\frac{100}{18}$ 7,6%	$\frac{34}{3}$ 6,2%	$\frac{312}{78}$ 14,3%
7	Фасос	в н		$\frac{21}{14}$ 8,1%	$\frac{48}{14}$ 3,7%		$\frac{69}{26}$ 3,6%
8	Коло Фасоса	в н		$\frac{11}{23}$ 8,0%			$\frac{11}{28}$ 1,0%
9	Амфори типу з роздутим горлом	в н		$\frac{5}{2}$ 1,0%			$\frac{5}{2}$ 0,2%
10	Родос (амфори типу Солюха I)	в н			$\frac{9}{9}$ 0,6%	$\frac{2}{2}$ 0,3%	$\frac{11}{11}$ 0,4%
11	Пеларет (амфори типу Солюха II)	в н			$\frac{16}{12}$ 1,7%		$\frac{16}{12}$ 1,0%
12	Гераклея	в н			$\frac{849}{523}$ 82,4%	$\frac{187}{271}$ 76,2%	$\frac{1036}{794}$ 66,6%
13	Синопа	в н			$\frac{10}{17}$ 1,6%	$\frac{61}{25}$ 14,3%	$\frac{71}{42}$ 4,2%
14	Амфори типу Мурігіоль	в н			$\frac{4}{11}$ 1,0%		$\frac{4}{11}$ 0,5%
15	Самофракія	в н			$\frac{1}{1}$ 0,06%		$\frac{1}{1}$ 0,03%
16	Колхіда	в н				$\frac{1}{2}$ 0,3%	$\frac{1}{2}$ 0,07%
17	Херсонес	в н				$\frac{3}{9}$ 2,0%	$\frac{3}{9}$ 0,4%
18	Амфори типу Усть-Лаба	в н				$\frac{1}{4}$ 0,7%	$\frac{1}{4}$ 0,1%
	Всього	в н	$\frac{32}{18}$ 1,6%	$\frac{282}{146}$ 15,7%	$\frac{1058}{606}$ 60,7%	$\frac{287}{314}$ 22,0%	$\frac{1659}{1084} = 2743$

У зв'язку з цими подіями на ближніх до міста поселеннях споруджуються оборонні стіни⁴¹. Відомо усього чотири укріплені пункти: городища Сари Кая та Виноградне, поселення Південне (Підгорне) і Тепе Оба. Вони з'являються наприкінці IV — початку III ст. до н. е. і розташовані у південній передгірській частині регіону, на зручних для оборони висотах, які мають природні перешкоди у вигляді крутих схилів і глибоких балок. Мабуть до таких укріплених пунктів перемістилась з рівнини якась частина населення перед воєнною загрозою. У таких умовах оброблялись тільки ближні до цих пунктів землі, що значно зменшило обсяг вирощуваного зерна.

Протягом III ст. до н. е. протистояння пізньоскіфської держави і грецьких полісів на території Кримського півострова триває. Сільська округа Феодосії як прикордонна територія Боспора зазнає постійного тиску з боку скіфів та має тенденцію до зменшення. У цей час укріплені пункти сільської округи ще існують, але у другій половині II ст. до н. е. гинуть і вони, але життя на них пізніше поновлюється. Таким чином, сільська округа Феодосії перестав існувати наприкінці II ст. до н. е.

Всі поселення першого періоду (початок V — кінець IV ст. до н. е.) належать до типу неукріплених сіл і, як правило, розташовуються поблизу джерел прісної води, річок, іноді на невисоких вододілах. На місцевості вони виділяються «плямами» діаметром 30—70 м, які залишились від присадибних попельищ і визначають місця житлових та господарських споруд⁴².

На цих «плямах» зосереджено підйомний матеріал, що складається з уламків амфорної, чернолакової, гончарної та ліпної кераміки, кісток тварин тощо. Площа поширення підйомного матеріалу і кількість зольних «плям», яких у різних випадках налічується від 1 (Шубино-1) до 14 (Горіхівка-1) показують, що поселення мали кушовий характер планувальної структури⁴³, якому відповідало кілька жител з розміщеними навколо них господарськими об'єктами⁴⁴.

Судячи за хаотично розкиданими попельними «плямами», домівки-садиби на поселеннях розміщувались ізольовано, без визначеної системи. Так, в одному випадку, вони простягнулись ланцюжком уздовж р. Індол (Горіхівка-1)⁴⁵ на 2,7 км, а в іншому — розташовувались компактно на відносно невеликій площі (Новопокровка)⁴⁶. Майже всі поселення знищуються багаторічною оранкою, тому міркувати про їх площу можливо лише за кількістю попельних «плям» та зоною поширення підйомного матеріалу. Звичайно, ці дані будуть дещо умовні, але вони дозволяють скласти повне уявлення про цей бік питання. Є поселення, які складаються з однієї попельної «плями» (Шубино-1) розмірами 60×70 м, а є — з 14 (Горіхівка-1), діаметром від 30 до 70 м, відповідно «чиста», зайнята житловими та господарськими будівлями, буде коливатися від 0,42 до 10 га. Для поселень з великою кількістю «попельних плям» загальна площа буде дещо більша і може дорівнювати кільком десяткам га, тому що господарсько-житлові об'єкти були «розтягнуті» чи «розкидані» на відносно великій території і при цьому розділені ділянками, які не містять культурного шару. Шурфуваннями та розкопками виявлено, що товщина культурного шару до рівня давньої денної поверхні на поселеннях досягає 0,4—1,1 м.

Виходячи з розмірів та місцезнаходження поселень, можна виділити чотири основні типологічні форми:

I. Невеликі хутори площею 0,5—1 га (Шубино-1, Маківка, Софіївка, Мучне та ін.).

II. Поселення середніх розмірів від 2 до 9 га, які складають більшу частину виявлених пам'яток (Новопокровка; Журавки-1, 2; Кринички та ін.).

III. Пастухові стоянки, які характеризуються незначним культурним шаром і знаходяться у Присиваському степу, на відносно великій відстані від природних джерел води (Синицино-1, Красновка-2). Підйомний матеріал з них аналогічний до матеріалу поселень

IV. Укріплені поселення, що виникають на рубежі IV—III ст. до н. е. (Сари Кая, Виноградне, Південне (Підгорне), Тепе Оба).

Матеріал з шурфувань і розкопок поселень представлено амфорною, чернолаковою, гончарною та ліпною керамікою, амфорними клеймами і діпінті,

теракотами, світильниками, графіті на чорнолакових посудинах, боспорськими монетами, залізними ножами і лемехами; бронзовими вістрями стріл, сергами, перснями, браслетами, дзеркалами; скляними намистинами, кістяними рашпілями, проколками та голками, руків'ями для ножів; напівфабрикатами інших виробів; великою кількістю фрагментів та цілими екземплярами зернотерок; брусками, пряслицями. Звертає на себе увагу, що на частині далеких поселень (Горіхівка-1; Шубино-1, 3; Красновка, Донське та ін.) серед підйомного матеріалу відсутнє каміння. Очевидно, господарські та житлові будови на них були глиняно-плетневими, з стінами та дахами з дерева та очерету і обмазані глиною. Такий тип споруд був притаманний місцевому населенню, залишки яких, за винятком стовпових ям, дуже незначні і часто не дають уявлення про структуру житла⁴⁷.

Наявність бутового вапнякового каміння на ряді поселень (Журавки-1, 2; Новопокровка-1, 2; Насипне, Ближнє Бойове 1—4 та ін.) дає можливість визначити будівельні заходи, коли для спорудження цоколя використовувався вапняк, а стіни зводилися з сирцевої цегли. Розкопки поселення поблизу с. Новопокровка підтвердили наявність тут будівель такого типу⁴⁸. Вони були поширені в античних містах і сільських поселеннях Північного Причорномор'я і привнесені сюди грецькими переселенцями⁴⁹.

Про хліборобську спрямованість цих поселень свідчить наявність великої кількості зернових ям, що містяться поруч з домітками, а також знахідки численних уламків та цілих екземплярів зернотерок, які, до речі, виготовлялись з кримських порід каменю. Найчастіше використовувався карадазький трас, уламки та цілі зернотерки з цього матеріалу є на всіх поселеннях регіону⁵⁰. Крім цього, результати палеоботанічних досліджень зерна з розкопок поселення Новопокровка-1 показали, що головними видами вирощуваних тут зернових рослин у IV ст. до н. е. була м'яка голозерна пшениця та ячмінь⁵¹. Це збігається з даними, отриманими з сільських поселень Боспора⁵², Херсонеса⁵³, Ольвії⁵⁴, де культивувались такі ж види зернових. Відомо, що автохтонне населення Північного Причорномор'я ще на початку I тис. до н. е. вирощувало, головним чином, плівчасті види пшениці: однозернянку і двозернянку⁵⁵. В античний час голозерні види пшениці — м'яка та карликова стають тут головними хлібними рослинами⁵⁶. Так, населення ранніх поселень хори Ольвії вирощувало, головним чином, плівчасті види пшениці, ячмінь та просо, тобто злаки, найбільш пристосовані до місцевих умов, що давали невеликий, але гарантований урожай. Пізніше, коли переселенці обжились, видовий склад зернових культур замінюється на голозерні пшениці й ячмінь. Це пояснюється ще і тим, що плівчасті пшениці не могли використовуватись на постійних полях з чергуванням озимих і ярових і були неперспективними для якісно нового етапу зернового виробництва, який почався з освоєнням грецькими колоністами земель навколо заснованих міст.

Згодом, розвиток полісів та збільшення населення вимагали необхідного зерна для торгівлі, а це могло статися тільки з широким упровадженням у місцеве сільське господарство голозерних видів пшениці та нових технічних заходів, зокрема, застосування плуга та короткотермінових перелогів та парових полів. Усе це дозволило грецьким колоністам швидко освоїти сільські округи античних міст, у тому числі Феодосії, та розпочати товарне виробництво пшениці. У IV ст. до н. е., коли спостерігався пік зернового виробництва у Північному Причорномор'ї, серед інших факторів, цьому також сприяв кліматичний оптимум, що дозволяв вирощувати саме голозерні види пшениці.

Оскільки головним заняттям сільського населення було хліборобство, то, очевидно, що на поселеннях існувало шанування божеств, пов'язаних з хліборобськими культами. Знахідка на поселенні Журавки-1 теракоти Кори-Персефони, що датується кінцем VI — початком V ст. до н. е., яскраве тому підтвердження⁵⁷. Умови виявлення теракоти серед скупчення попелу вказують на існування культових попелищ-есхарів, які виконували функцію вівтарів.

Цілком можливо, що на сільських поселеннях через відсутність святилищ таку функцію виконували домашні вогнища та попелища, які містились біля

кожного житла⁵⁸. Теракоти такого типу використовувались і у самій Феодосії⁵⁹. Знахідки графіті свідчать про існування культів інших грецьких божеств, яких шанувало сільське населення. Необхідно відзначити, що для варварських поселень такі знахідки не характерні, тим більше для ранньокласичного періоду⁶⁰. Це дозволяє припустити, що на цих поселеннях мешкали також і греки, які використовували у своїх культах теракоти і робили графіті на присвячених посудинах.

Судячи за тим, що всі поселення виникли як неукріплені пункти і тривалий час такими залишались, вони існували у досить мирних умовах. Очевидно, вони перебували під захистом як поліса, так і скіфів, знать яких була зацікавлена в їх існуванні. Ті та інші мали від цього істотну матеріальну користь, що сприяло підйому та розквіту сільської округи Феодосії у V—IV ст. до н. е. Таким чином, дослідження сільських округ цього поліса дозволить усунути ще одну «білу пляму» у вивченні античної цивілізації у Північному Причорномор'ї.

Примітки

¹ Arr. P. Pont., 30; Anonym. P. Pont., 77; Roebuck C. Ionian trade and colonization. New York, 1959.— P. 121; Ehrhardt N. Milet und seine kolonien.— Frankfurt am Mein.— New York, 1983.— S. 82; Виноградов Ю. Г. Полис в Северном Причерноморье // Античная Греция.— М., 1983.— Т. 1.— С. 368; Кошеленко Г. А., Кузнецов В. Д. Греческая колонизация Боспора // Причерноморье в VII—V вв. до н. э. Письменные источники и археология. Материалы V Международного симпозиума по древней истории Причерноморья (Вани, 1987).— Тбилиси, 1990.— С. 35; Качарова Д. Д., Квириквелия Г. Т. Города и поселения Причерноморья античной эпохи.— Тбилиси, 1990.— С. 294.

² Крижицкий С. Д., Буйских С. Б., Бураков А. В., Отрешико В. М. Сельская округа Ольвии.— К., 1989.— С. 15, 41.

³ Strabo, VII, 4, 6; Demosth. Adv. Lac., XXXV.

⁴ Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство.— М.—Л., 1949.— С. 82.

⁵ Крижицкий С. Д., Щеглов О. М. Про зерновий потенціал античних держав Північного Причорномор'я // Археологія.— 1991.— № 1.— С. 52.

⁶ Гаврилов А. В. Производство зерна и его значение для торговли Боспора в IV — начале III вв. до н. э. // Древнее производство, ремесло и торговля по археологическим данным.— Тез. докл. науч. конф.— М., 1988.— С. 50.

⁷ Strabo, VII, 4, 4.

⁸ Бадер О. Н. Материалы к археологической карте восточной части горного Крыма // Труды научно-исследовательского института краеведческой и музейной работы.— М., 1940.— Т. 1.— С. 154; Барсамов Н. С. Феодосия.— Симферополь, 1957.— С. 13.

⁹ Весселов В. В. Дневник археологических разведок в Старокрымском районе Крымской области в июле 1956 года; Дневник археологических изысканий в районе Феодосии в июне—июле 1960 г. Тетрадь № 1.— С. 1—95; тетрадь № 2.— С. 96—125 // НА КГИАЗ.

¹⁰ Крусликова И. Т. Сельское хозяйство Боспора.— М., 1975.— С. 5, 275—277, № 242, 247—249, 251, 253, 256, 262, 264, 265, 268—270.

¹¹ Там же.— С. 72.

¹² Катюшин Е. А., Айбабина Е. А. Раскопки в окрестностях Феодосии // АО 1977.— М., 1978.— С. 328; Катюшин Е. А. Раскопки в окрестностях Феодосии // АО 1978.— М., 1979.— С. 335; Гаврилов А. В. Отчет об археологических раскопках на территории МТФ с/х «Весна» Нижнегорского района и археологических разведках на территории к/х «Украина» Кировского района Крымской области // ИА ИА НАНУ, 1988/154; Гаврилов А. В. Отчет об археологических раскопках на скифском поселении Ореховка-1 у с. Ореховка Кировского района Крымской АССР в 1991 // ИА ИА НАНУ, 1991/170; Гаврилов А. В. Отчет об археологических разведках на территории Кировского и Советского районов Республики Крым в 1993, 1994 гг. // ИА КФ ИА НАН Украины.— Инв.№ 329.

¹³ Щелинский А. А. Исследования в степном Крыму // АО 1971.— М., 1972.— С. 326.

¹⁴ Гаврилов А. В. О находках боспорских монет на древнем поселении Ореховка-1 в Крыму // Проблемы археологии Северного Причерноморья.— Тез. докл. науч. конф.— Херсон, 1990, ч. 2.— С. 43.

- ¹⁵ Гаврилов А. В. О сельскохозяйственной территории Европейского Боспора в IV — первой половине III вв. до н. э. // Проблемы античной культуры. Тез. докл. науч. конф. — Симферополь, 1988. — Ч. 3. — С. 200.
- ¹⁶ Зенкович В. П. Берега Черного и Азовского морей. — М., 1958.
- ¹⁷ Гаврилов А. В. Отчет об археологических разведках... — С. 7.
- ¹⁸ Львова Е. В. Равнины Крыма. — Симферополь, 1982. — С. 67.
- ¹⁹ Шутюв Ю. И. Воды Крыма. — Симферополь, 1979. — С. 36.
- ²⁰ Подгородецкий П. Д. Крым: природа. — Симферополь, 1988. — С. 117.
- ²¹ Половецкий И. Я., Гусев П. Г. Почвы Крыма и повышение их плодородия. — Симферополь, 1987. — С. 140.
- ²² Рубцов Н. И. Растительный мир Крыма. — Симферополь, 1978. — С. 76.
- ²³ Шрамко Б. А., Янушевич З. В. Культурные растения Скифии // СА. — 1985. — № 2. — С. 61; Стржелецкий С. Ф. Клеры Херсонеса Таврического // ХС. — 1961. — Вып. VI. — С. 82, 85. — Рис. 55, 56.
- ²⁴ Колотухин В. А. Горный Крым в эпоху поздней бронзы — начале железного века (этнокультурные процессы). — К., 1996. — С. 6.
- ²⁵ Там же. — С. 25.
- ²⁶ Там же. — С. 80; Храпунов И. Н. Об этнической принадлежности кизил-кобинской культуры // История и археология юго-западного Крыма. — Симферополь, 1993. — С. 6.
- ²⁷ Храпунов И. Н., Власов В. П. Кизил-кобинское поселение Шпиле // Проблемы археологии древнего и средневекового Крыма. — Симферополь, 1995. — С. 14.
- ²⁸ Колотухин В. А. Указ. соч. — С. 68.
- ²⁹ Ольховский В. С. О населении Крыма в скифское время // СА. — 1982. — № 4.
- ³⁰ Кругликова И. Т. Указ. соч. — С. 66, 76, 82.
- ³¹ Кутайсов В. А. Кизил-кобинская керамика из раскопок Керкинитиды // Материалы к этнической истории Крыма VII в. до н. э. — VIII в. н. э. — К., 1987. — С. 35.
- ³² Зеест И. Б. Раскопки Феодосии // КСИИМК. — 1953. — Вып. 51. — С. 144.
- ³³ Крижицкий С. Д. До історії колонізації Нижнього Побужжя // Археологія. — 1989. — № 3. — С. 42.
- ³⁴ Лейпунська Н. О. Становлення античного способу виробництва у Нижньому Побужжі (за археологічними даними) // Археологія. — 1991. — № 1. — С. 116.
- ³⁵ Щеглов А. Н. Полис и хора. — Симферополь, 1987. — С. 92.
- ³⁶ Зеест И. Б. Керамическая тара Боспора // МИА. — 1960. — № 83; Лейпунская Н. А. Керамическая тара Ольвии. (Из опыта изучения амфор VI—IV вв. до н. э.). — К., 1981; Абрамов А. П. Античные амфоры. Периодизация и хронология // БС. — 1993. — № 3.
- ³⁷ Кругликова И. Т. Указ. соч. — С. 275—277.
- ³⁸ Гаврилов А. В. Отчет о раскопках античного поселения «Новопокровка» у с. Новопокровка Кировского района Республики Крым в 1994 г. // НА КФ ИА НАН Украины. — Инв. № 330. — С. 10.
- ³⁹ Зубарь В. М. Херсонес Таврический в античную эпоху. — К., 1993. — С. 29.
- ⁴⁰ Виноградов Ю. Г. Вотивная надпись дочери царя Скилура из Пантикапея и проблемы истории Скифии и Боспора во II в. до н. э. // ВДИ. — 1987. — № 1. — С. 68, 69.
- ⁴¹ Катюшин Е. А. Указ. соч. — С. 335.
- ⁴² Крижицкий С. Д., Буйських С. Б. Структура архаїчного поселення Нижнього Побужжя // Археологія. — 1988. — Вип. 63. — С. 12.
- ⁴³ Крижицкий С. Д. До історії колонізації... — С. 44; Буйських А. В. Деякі особливості планувальної структури пізньоархаїчних поселень Нижнього Побужжя // Археологія. — 1990. — № 2. — С. 24.
- ⁴⁴ Крижицкий С. Д., Буйських С. Б., Бураков А. В., Отрешко В. М. Указ. соч. — С. 27.
- ⁴⁵ Гаврилов А. В. Отчет об археологических раскопках на территории МТФ... — С. 6.
- ⁴⁶ Гаврилов А. В. Отчет о раскопках античного поселения «Новопокровка»... — Рис. 40.

- ⁴⁷ Колотухин В. А. Указ. соч.— С. 24, 27.
- ⁴⁸ Гаврилов А. В. Отчет о раскопках античного поселения «Новопокровка»...— С. 5.
- ⁴⁹ Крыжицкий С. Д. Архитектура античных государств Северного Причерноморья.— К., 1993.— С. 55.
- ⁵⁰ Мінерало-петрографічне визначення фрагментів терочників та зернотерок з античних поселень Східного Криму виконано старшим науковим співробітником Державного інституту мінеральних ресурсів України (м. Симферополь) М. М. Макаровим.
- ⁵¹ Палеоботанічний аналіз викопного рослинного матеріалу з розкопок античного поселення Новопокровка виконано провідним науковим співробітником ІА НАНУ, доктором біологічних наук Г. О. Пашкевич.
- ⁵² Кругликова И. Т. Указ. соч.— С. 180.
- ⁵³ Щеглов А. Н. Северо-Западный Крым в античную эпоху.— Л., 1978.— С. 104.
- ⁵⁴ Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Бураков А. В., Отрешко В. М. Указ. соч.— С. 71.
- ⁵⁵ Шрамко Б. А., Янушевич З. В. Указ. соч.— С. 61.
- ⁵⁶ Пашкевич Г. А. Состав культурных и сорных растений из раскопок поселений сельской округи Ольвии // Античные поселения Нижнего Побужья.— К., 1986.— С. 114, 119.
- ⁵⁷ Гаврилов О. В. Знахідки теракоти на античному поселенні Журавки-1 у Криму // Археологія.— 1997.— № 1.— С. 142.
- ⁵⁸ Снытко И. А. К вопросу об интерпретации зольников античных поселений Нижнего Побужья // Древнее производство, ремесло и торговля по археологическим данным. Тез. докл. науч. конф.— М., 1988.— С. 67.
- ⁵⁹ Кобылина М. М. Терракоты из Феодосии // САИ.— 1970.— Вып. Г1—11.— Ч. II.— Табл. 24, 25.
- ⁶⁰ Русяева А. С. Античные терракоты Северо-Западного Причерноморья VI—I вв. до н. э.— К., 1982.— С. 32.

Гаврилов А. В.

НОВЫЕ ДАННЫЕ О СЕЛЬСКОЙ ОКРУГЕ АНТИЧНОЙ ФЕОДОСИИ

Феодосия была основана милетцами во второй половине VI в. до н. э. По письменным источникам известна тем, что в IV в. до н. э. через ее порт вывозилось большое количество пшеницы, которая поступала во многие города античного мира. Местом производства этого продукта были плодородные земли к западу — северо-востоку от полиса, где к настоящему времени выявлено 44 сельских поселения начала V — начала III вв. до н. э., два городища и два укрепленных поселения конца IV—II вв. до н. э. Этот регион ограничен с востока Акмонайским перешейком, с запада — речкой Индол, с юга — отрогами Крымских гор, с севера — соленым озером Сиваш. Рельеф местности представляет мелкоскладчатую холмистую равнину, пересеченную маленькими речками, впадающими в Сиваш и Феодосийский залив. Почвы региона представлены южными каштановыми черноземами.

Археологические разведки и раскопки показали, что первые поселения в округе города возникли в начале V в. до н. э. и вместе с ближней хорой составляли сельскохозяйственную базу независимой Феодосии. Другая часть поселений возникает в IV в. до н. э. после захвата Феодосии Боспором. Все поселения первого периода (начало V — конец IV вв. до н. э.) относятся к типу неукрепленных и состояли из групп изолированных домов-усадеб. Об их земледельческой направленности свидетельствует большое количество фрагментов и целых экземпляров зернотерок, зерновых ям. Палеоботанические анализы показали, что основными видами культивируемых зерновых были мягкая пшеница и ячмень. На поселениях проживали тавры, скифы и некоторое количество греков. Материал из раскопок поселений представлен: амфорной, лепной, гончарной, чернолаковой керамикой, терракотами, орудиями труда, бронзовыми украшениями. Прекращение жизни на части поселений произошло в первой четверти III в. до н. э., что было связано с военнополитическим конфликтом между скифами и греческими государствами на территории Крыма и давлением сармат. На протяжении III в. до н. э. существуют отдельные укрепленные поселения и городища в предгорной части региона, но во второй половине II в. до н. э. погибают и они, и жизнь на них возобновляется с некоторым перерывом.

NEW DATA ON RURAL NEIGHBOURHOOD OF ANCIENT THEODOSIA

Theodosia played an important part in Economic and political life of Bosphorus as well as the other ancient states. The polis was founded by the Miletians in the second half of the VI-th century B. C. and was known as the chief port to supply the Greece mainland with the wheat including Athens. Besides of its comfortable harbour it was surrounded of the fertile lands where this wheat had been cultivated. This area is limited of the Akmonae Isthmus in the East; the steppe river of Kuru Indol in the West; the Crimean Mountains in the South and the salt lake of Siwash in the North. The landscape of the region is a hilly slightly flexuous plain crossed by the shallow rivers from the South to the North. It consists of black and chestnut-coloured soil which is perfect to cultivate grain-crops.

By this time there are 44 rural sites discovered there. It is known from the archaeological evidence that the first of them were started in the beginning of the V-th century B. C. Almost all the sites are regarded as nonfortified villages situated close to steppe rivers and springs. They looked like the clusters of isolated farmsteads. Judging by a great number of grain pits we have a clear-cut confirmation of their agricultural purposefulness. In conformity with paleobotanical tests of grain most popular plants were a soft wheat «triticum aestivum» and a barley «hordeum vulgare».

The population of the sites was mixed and consisted of the Scythians, the Taurians and the Greeks.

The dating of the sites can be made on the strength of yielded materials presented by amphoras, fine and ordinary china, terracotta figurines, local wares bronze adornments and weapons, instruments of production.

Since the first quarter of the III-rd century B. C. the vital activity of a considerable amount of the rural sites on the Crimea Peninsula's territory began to reduce because of the military and political conflicts between the Scythians and the dwellers of the greek city-states and to the second half of the II nd century B. C. it came to the full stop being never restored any more.

Одержано 08.11.97.

ДЕРЕВ'ЯНИЙ ПОСУД З ДАВНЬОРУСЬКИХ МІСТ СЕРЕДНЬОГО ПРИДНІПРОВ'Я

М. С. Сергєєва

У статті систематизовано основні дані про давньоруський дерев'яний посуд з Кисва, Воїнської Греблі, Райковецького городища, Колодяжина.

У Київській Русі дерево було одним з основних видів сировини для виготовлення різноманітних речей, у тому числі посуду. Археологічні дослідження давньоруських міст виявили значну кількість дерев'яного посуду різних типів і призначення¹, проте спеціальна увага цій категорії матеріалу приділялась нечасто. Практично, всебічного розгляду зазнав тільки новгородський дерев'яний посуд. Саме на базі матеріалів розкопок Новгорода Б. О. Колчин зробив спробу його класифікації та відновлення технології виготовлення². Знахідкам з інших міст, у тому числі з території Лісостепового Придніпров'я та суміжних регіонів, у цьому плані пощастило значно менше. Досить сказати, що за винятком матеріалів розкопок Київського Подолу 1972—1973 рр.³ та окремих найбільш цікавих речей з Воїнської Греблі, Райковецького городища, Колодяжина тощо⁴, ця категорія археологічного матеріалу навіть не опублікована і, крім побіжних сумарних оглядів, вона ніде не фігурує. А між

© М. С. СЕРГЄЄВА, 1998